

روایتی از قیام خونین مسجد گوهرشاد

گفتند: پهلوی کیست؟ مسجد چيست؟ آتش...

روایت انگلیسی‌ها از قیام

انگلیسی‌ها در ابتدا سعی داشتند این تراژدی را کوچک جلوه دهند. درست همان گونه که مرگ سردار اسعد و دیگران را در زندان به علل طبیعی اعلام کرده بودند. در این برهه هم سعی می‌کردند تعداد تلفات را بسیار کم جلوه دهند. در ابتدا آمار ۲۵ کشته و ۶۰ نفر مجروح را اعلام کردند اما با توجه به ابعاد گسترده فاجعه، کمی تجدید نظر کردند و تعداد کشته‌های قیام مسجد گوهرشاد را بین ۴۰۰ تا ۵۰۰ نفر تخمین زدند.

«مقامات نظامی ۱۲۸ کشته را در گودال‌هایی دفن کرده‌اند. شمار مجروحین هم از ۳۰۰-۲۰۰ نفر کمتر نیست. هم اینک ۵۰۴ نفر در سر باز خانه محبوس هستند که از این تعداد ۲۰۰ نفرشان مجروح‌اند. در زندان‌های غیر نظامی نیز ۳۱۱ نفر محبوس‌اند که از این تعداد ۲۸ نفرشان مجروح هستند. هر روز محبوسین سر باز خانه‌ها را در گروه‌های ۳۰ نفره به فلک می‌بندند. دو افسر و ۱۸ سرباز هم کشته و ۱۴ نفر دیگر مجروح شده‌اند. ۱۳ زائر افغان هم جان باخته‌اند. تعداد بازداشت‌شدگان از مرز ۸۰۰ نفر می‌گذرد...»^[۴]

کشته‌ها و مجروحان را در کامیون ریختند...

تعداد دستگیر شدگان قیام را سرهنگ بیات ۹۰۰ نفر^[۵] ذکر کرده است. یکی از نظامیان در باره این حادثه چنین نقل می‌کند: «به ما دستور دادند وقتی هواروشن شد نبایستی در مسجد و صحنین آثاری از مجروحین و مقتولین باقی بماند لذا پاسبان‌ها و مأمورین مریض‌خانه شاه‌رضا بدون رسیدگی و توجه به این که آیا این مجروحین مرده و یا فقط غش نموده همه را به کامیون ریخته و به قبرستان بردند.»^[۶]

طبق گزارش موجود، «تقی بردبار» رئیس زندان مشهد، شکنجه‌های فراوانی برای افرادی که در این زندان بودند در نظر گرفت^[۷]، همچنین سرهنگ نوائی، آیت‌الله آقازاده را در زندان مورد شکنجه قرار داده است، از جمله این که دستور داد شب‌های زمستان او را بدون لباس گرم و روانداز محبوس کنند یا در محبس آب بریزند تا مرطوب شود و وی نتواند استراحت کند^[۸].

در باره تلفات اگر چه گفته‌های ناظران و کسانی که دست‌اندر کار ماجرا بوده‌اند، مختلف است و اعداد با یکدیگر یکسان نیست اما تعداد ۱۶۷۰ کشته در خاطرات شوشتری بازرس آستان قدس رضوی و خفیه نویسنده رضا شاه که ۱۲ سال پس از واقعه این آمار را نوشته، قابل تأمل است. همچنین احمد بهار از روزنامه نگاران آن عصر ۱۷۵۰ نفر^[۹] و علیرضا بایگان در خاطراتش این تعداد را ۱۶۷۰ نفر تأیید می‌کند^[۱۰]. به هر حال منابع داخلی و گزارش‌های کنسولگری‌های خارجی، حکایت از فاجعه‌ای هولناک را در مشهد ثبت کرده‌اند.

منابع

- [۱] شرح حال سفیران آمریکا در ایران. مجله یاد. پاییز و زمستان ۱۳۷۷. شماره ۵۱ و ۵۲، ص ۲۴۹
- [۲] رضا شاه و بریتانیا بر اساس اسناد وزارت خارجه آمریکا. محمد قلی مجد، ص ۱۸۴
- [۳] همان، ص ۱۸۶
- [۴] همان، ص ۱۸۸
- [۵] قیام مسجد گوهرشاد به روایت اسناد. داود قاسم پور، ص ۷۹
- [۶] واقعه خراسان. مسعود کوهستانی نژاد، ص ۱۶۲
- [۷] - قاسم پور، داود: قیام مسجد گوهرشاد به روایت اسناد، ص ۱۲۱
- [۸] - همان، ص ۱۰۴
- [۹] روزنامه بهار ۷ خرداد ۱۳۲۱
- [۱۰] واقعه گوهرشاد به روایت دیگر. سیما راثین، ص ۱۳۷

غلامرضا آذری خاکستر

باروی کار آمدن رضا شاه، عصر تجدید و نوگرایی هم شتاب می‌گیرد. هر چند که وی تجددمآبی را از اوایل سلطنت خود در سر می‌پروراند و در این باره اقداماتی را هم انجام داد که با واکنش جامعه همراه بود. وی در سال ۱۳۰۶ ش. طرح یک شکل کردن لباس را در دستور کار قرار داد. این اقدام موجب عکس العمل مردم در بعضی از شهرها شد. در سال ۱۳۱۴ ش. طبق قانون مصوب، باید کلاه شاپو جای کلاه پهلوی را می‌گرفت و کسانی که از اجرای این قانون سرپیچی می‌کردند، متحمل مجازات‌هایی چون زندان، شلاق یا جریمه نقدی می‌شدند.

اما شهر مذهبی مشهد آمادگی پذیرش این تغییر اجباری را نداشت و در آستانه قیام قرار گرفت. پس از برگزاری جلسات مخفیانه برخی از روحانیون بنام مشهد، تصمیم گرفته شد «سید حسین طباطبایی قمی» به نمایندگی از علمای مشهد به تهران برود و در باره این موضوع رو در رو با رضا شاه صحبت کند. اما سید حسین طباطبایی قمی را در باغ سراج الملک توقیف و ممنوع الملاقات کردند. انتشار این واقعه در مشهد موجب خشم مردم شد. طی روزهای ۱۹ تا ۲۱ تیرماه ۱۳۱۴ زائران و مجاوران حرم مطهر امام رضا (ع) در اعتراض به سیاست‌های ضد مذهبی حکومت رضا شاه، تغییر لباس و نارضایتی از آن، اقدام به اعتراض و مقابله با حکومت پهلوی کردند. متحصنان در مسجد گوهرشاد پار هبری علمای مشهد و سخنرانی بهلول گنابادی عملاً در مقابل حکومت پهلوی قد علم کردند و این نخستین نشانه‌های عملی اعتراض بود که در مشهد نمایان شد. در مواجهه با این اعتراضات، تلگرافی با این مضمون به تهران مخابره شد: «پهلوی نامی در مسجد گوهرشاد برضد حکومت قیام کرده، تکلیف چیست؟» پاسخ این تلگراف اما فقط سه جمله بود: «پهلوی کیست؟ مسجد چیست؟ انتشار...». عمال حکومت پهلوی هم در پاسخ به این موضوع، این اعتراض را به خاک و خون کشیدند و این گونه به تحصن پایان دادند. فضای خفقان و سانسور شدید خبری هم موجب شد تعداد شهدای این واقعه در ابهام باقی بماند. اگر چه تعداد دقیق این شهدا نامشخص ماند اما مستندات تاریخی عمال پهلوی هم حداقل جان باختگان واقعه گوهرشاد را ۴۰۰ تا ۵۰۰ نفر اعلام کرده است، هر چند که روایت‌ها از جان باختن چند هزار نفر در آن واقعه حکایت دارد.

ویلیام هورنی بروک (WMH. Hornibrook) جانشین چارلز هارت که از سال ۱۹۳۳ م. / ۱۳۱۲ ش. تا ۱۹۴۰ م. / ۱۳۱۹ ش. به مدت هفت سال از سوی وزارت خارجه آمریکا به سمت وزیر مختار در ایران منصوب شد و در تهران اقامت داشت^[۱]، جزئیات حادثه هولناک مشهد از زبان سفیر افغانستان را چنین منعکس می‌کند:

سفیر به من اطلاع داد که از طریق یک پیام رمزی از سوی سرکنسول افغانستان در مشهد شرح مفصلی از اوضاع به دستش رسیده است. این که در جریان شورش ۸ افغانی

طرح: محمد جواد زهادت